

Jyppyrä Goddebálggis

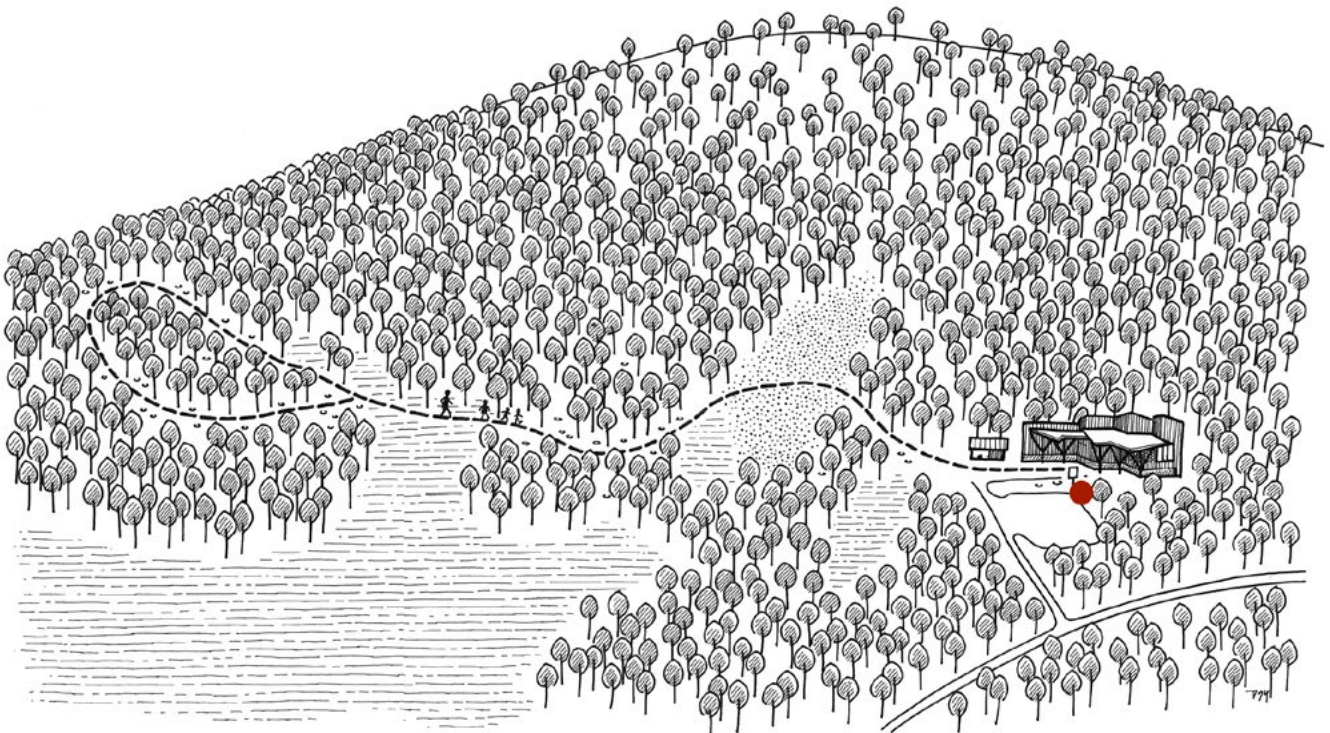
Gotti manjis

Eanodaga kirkosiiddas Hehtas, Jyppyrävári vuolde, leat boares godderokkit. Ovddeš áigge goddebivdovugiide sáhttá oahpásmuvvat luonddubálgás, man guhkkodat lea guokte kilomehtera.

Godderokkiid bázahasat leat suddjejuvvon dološmuitolágain. Johtti galgá bissut bálgá alde go godderokkiid alde lean šattolašvuolta gollá álkit. Máđidja lea merkejuvvon sivllaiguin ja goddebácciid gazzaluottaiguin. Mo sivllat ja goddebáccit laktásit goddebivdui? Dat čielgá bálgáin ja čuovvovaš siidduin!

Plánen ja teaksta: Ismo Korteniemi
Sárggusgovat ja linografihkka: Tupu Vuorinen

*Goddebálggis álgá
Duottar-Sámi
luondduguovddáža
šiljus.*

Eallin Eanodaga siiddain

Dološ vearrogirjjiin máinnašit Eanodaga guovllus golbma siidda: Rounala, Suovditjávri ja Bealdojávri. Siiddaid ássit elle meahcce- ja guollebivdduin. Bohccuid ávkkástalle dušše noađe- ja geasehanheargin. Deháleamos bivdoealli lei vildagoddi. Siida hálddašii dárkilit meroštallon meahcástaneatnamiiddis ja guollečáziidis.

Ássansadji molsojuvvui jagiáiggiid mielde. Muotkumat čuvvo goddealuid johtima, muhto maiddá boaldinmuora ja guoli goddin váikkuhedje ássansaji válljemii. Iešguhtege bearrašis lei iežas gidđa-, geasse- ja čakčaássansajit. Dálvái čoahkkanedje oktasaš dálvesiidii, gos ledje gearregat, náitaleamit ja márkanastin.

Eanodaga boares siiddat.

Dálvesiidain bivde gottiid čavččas gidđii. Gidđa- ja geassesajit ledje loddebivdoeatnamiid ja guollečáziid guoras.

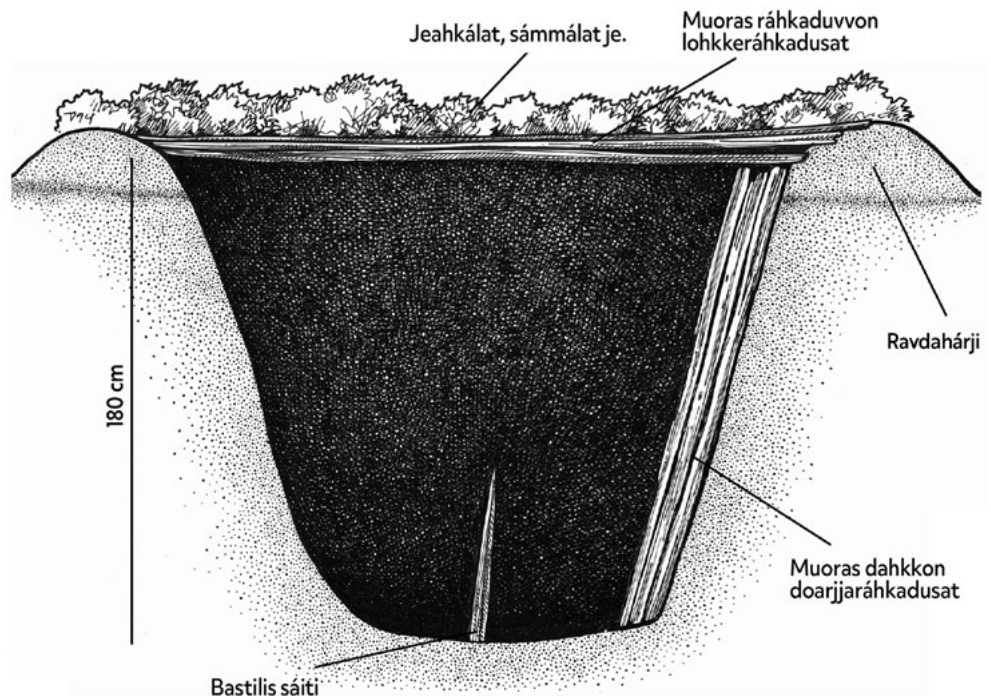
Godderokki roggan

Gahččan godderokkit lea measta áidna oidnosii báhcán ovdahistorjjálaš bivdorusttegat. Vildagottiid bivdui roggojuvvon bivdorokkiid gohčodedje maiddái bivdohávdin, sáiteroggin ja sálašroggin.

Ealgaelliid leat bivdán bivdorokkiiguin buot davvi guovlluin. Suomas bivdoroggekultuvra bisttii duháhiid jagiid ja jávkagođii easkka 1600-logus. Eanodaga manjimuš godderoggi goivojuvvui 1850-logus Leaibejávrii gili lahka.

Godderokki goivo dábálaččat sáttobuolžža ala, gos eanavuodđu lea teahtásman, muhto álgi goaivut. Seinniid sáhtte duvdit muorrahkadusain. Goike ovssiin ja besiiin stáhpalaston lohkki ráđastuvvui sámmáliin, jeahkáliin, sádduin dahje muohttagiin. Bodnái sáhtte cegget bastilis sáitti dahje geađggi.

Godderokki
rastáčuohpastat.

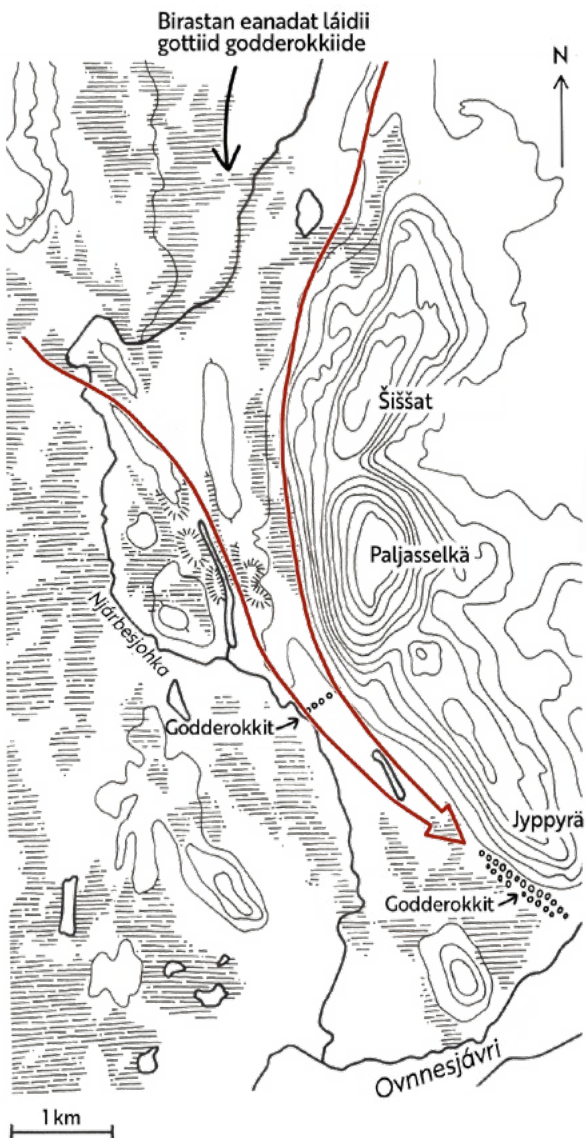
Stuorrabivdu godderokkiiguin

Jyppyrä guovllus leat gávdnan 107 godderokki bázahasa. Dat leat gehtegiin sulaid 1,5 kilomehtera guhkkosaš sáttbuolžžas.

Goddebivdovuogádat ráhkaduvvui vildagottiid johtolahkii dahje guohtunguvlui. Vildagottit guhto Jyppyrä guovllus dálviid. Jáhkkmis Jyppyrä godderokkiid geavahedje dálvebivddus.

Birastan eanadat láidii gottiid godderokkiide. Gottit sáhte gahččat rokkiide ihcalassii, muhto dávjá go vuojeheadjit ja goddebeatnaga oaguhedje. Vuojeheamis ávkkástalle lohtelágan sivvlaid, mat stivrejedje gottiid rokkegollosa guvlui.

Stuorra godderoggevuogádaga ráhkadeapmi, fuolaheapmi ja ávkkástallan gáibidii orniiduvvan bivdojoavkku. Beaktilis bivdduin ožžo bierggu juobe duháiid kiloid. Galbma dálkkiin bierggu vurkkodedje murrii ráhkaduvvon lávddiide ja njalaide ja eatnamiid roggojuvvon boraide. Liegga jagiáiggiin bierggu suovastedje dahje vuojuhedje gálduide.

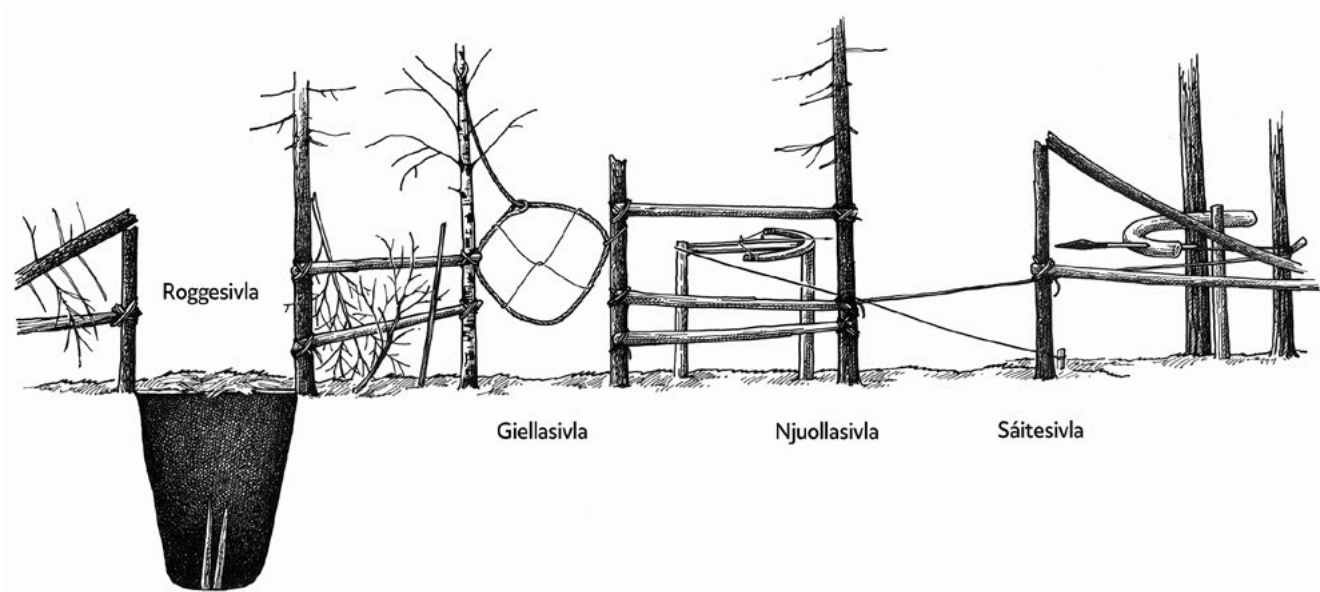

Meahcceguovlluid sivlabivdu

Vildagottiid johtolagaide ceggejedje logiid kilometeriid guhkkosaš sivllaid. Áiddi verráhiidda bidje gielaide dahje rogge bivdorokkiid.

Guhkes goddesivllaid ceggejedje ovttas. Jagi 1787 máinnašuvvo Eanodagas Ovnnesduoddara duohken lean ovtta sivllas čuođi giela. Badjealbmát ávkkástalle sivlla maiddái hiras bohccuid gitta váldimii. Lagežis dahkkon bozosivllaid ávkkástalle vel 1950-logus.

Sivlatiippat.

Giellasivllii sáhtii maiddái guovža darvánit. Máidnasa mielde dat ii borran giela rastá, muhto guččai ala ja vurdii giela mieskama.

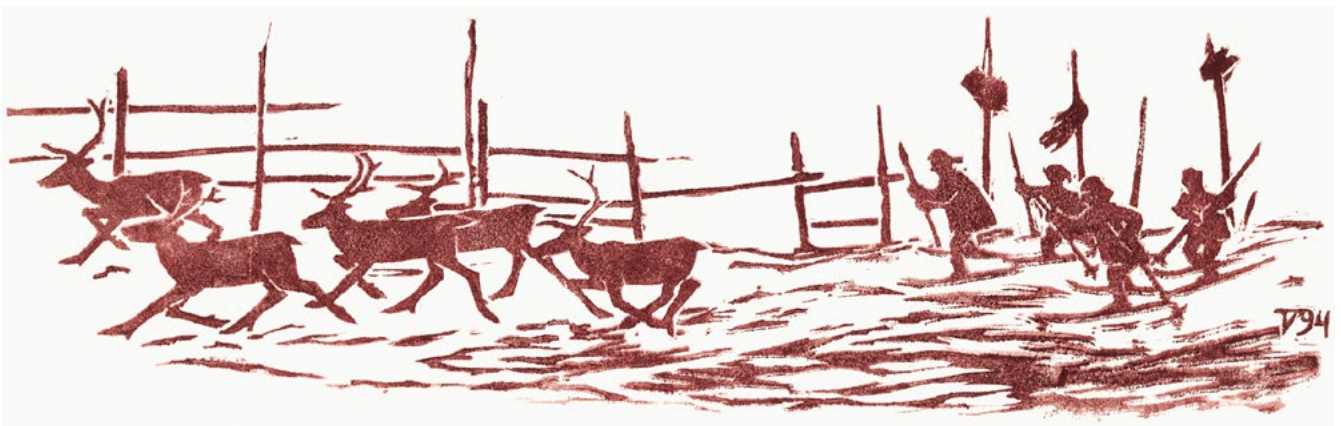
Duottarguovlla vuopmanbivdu

Vuopman lea lohtelágan áideráhkadus, maid geavahedje Sámi vuovderádjáguovlluin. Áiddi geažit ledje muorahis vilttiin 10-20 kilomehtera geažes nubbi nuppis. Álggus sivllat ledje hárvvit ráidui ceggejuvvon čuolddat, maid geahčái ledje stellen darfebovnnaid dahje bivttasrásot, gavnjet gottiid.

Go lohti seakkui, áiddit rivde nannosut muorraáidin. Lođi geahči nogai gudjái, masa ledje dahkan moadde ceakko ráhpa moatte čuohte mehtera duohkái nubbi nuppis. Loahpas lei fáhkkgahčahat stuorra áidojuvvon roggái, soahtegárdái

Vuopmanbivdu dáhpáhuvai giđđadálvve buriid čuoigansiivvuid áigge. Vuojeheddjit ohce duoddariin goddealu, vuojehedje dan čuoldaráidduid gaskii. Álggus vuojehedje várrugasat. Go jovde áiddiid gaskii, vuojehedje garrasit oktan riejin. Balus gottit ruhtte soahtegárdái.

lohteáiddiin gottiid sáhtte vuojehit maiddái hengos vulos. Gahččanbivdobávtti namahedje girjebáktin, go dohko ledje sárgon báktesárgosiid gottiin.

Päiviö vuopman

Eanodaga Bealdovuomis ásai 1600-logus beaggán almmái, Päiviö. Su begge eaiggádan mánggáin vuopmaniid. Okta 50 kilomehtera guhkes vuopman olii Suinaroavis Ovnnesduoddarii. Päiviös ledje 60 reangga biiggá vuojeheaddjin. Mitalusa mielde Päiviö lei goddán Basmaroavis badjel duhát gotti.

Basmaroavvi lea Bealdovuomi nuorttabealde Njunnásis. Doppe leat gávdnan mánggaid goddebivdovuogádagaid ja jiekŋaáiggi skuiberoggi, man ain gohčodit Päiviö roggin. Kánske dat lei Päiviö vuopmana soahtegárdi.

Ordageaidnu dahje čakčabivdu

Gottiid roggebivdu jávkagođii 1600-logus eará vugiid ovdánettiin. Dálvesiidna bivdoáigodat álggii čakčabivdduin dahje ordageainnuin. Jahkásaččat dálvái Eanodahkii mutkon guovdageaidnulaččat báhče ordagottiid vel 1860-logus.

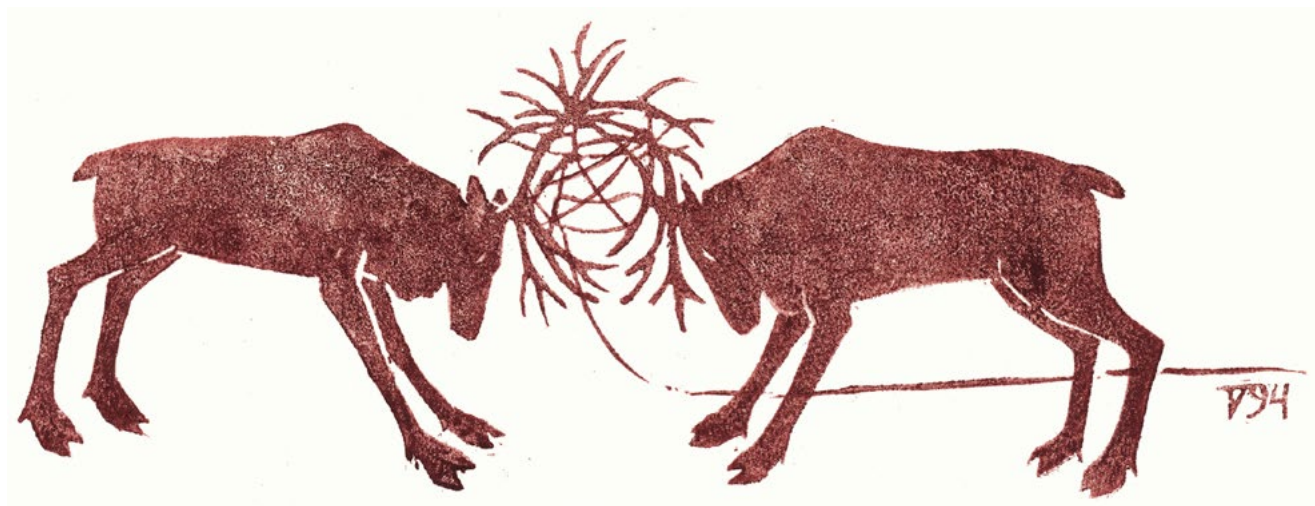
Ordda vázzimii vulge čakčamánu loaipas. Dalle álggii gottiid ragat. ordageainnus ávkkástalle goddebeatnaga, mii jođihii bivdiid gottiid lusa.

Mággat goddebivdiid addán namain leat anus vel otná beaivvege. Ovdamearkan lihhto- ja joavko-álgosaš eanabáikkid leat leamašan bivdojoavkkuid čoahkkananbáikkid.

Rahkki goddesarváid oalguhedje murrii čadnojuvvon áldduin.

Ordaalbmát sáhtte maddái gealdit giela boazosarvá čorvviide ja doalvut dan rahkki goddesarvá lusa. Go dat norddadeaba de goddesarvvis darvána gillii ja šaddá šálažin.

Goddečuoigan cugnuin

Goddečuoigan álggii guovvamánus Máhte beaivvi áigge. Johtti sabeiiguin goddečuoigit váibadedje obbasis gállán gottiid. Guovdageainnu sápmelaččat johte goddečuoigamis Eanodaga vuovdeguovlluin Márjjábeaivvi sulaid, dalle go sii álggahedje giđdamuotkumis Finnmárkku riddui. Goddečuoigan gáibidii buriid álššaid ja vuollánkehtes luonddu.

Giđdadálvve beaivváža liggen muohttaga aláš garai ihkku: dat suvddii čuoigi, muhto ii gotti. Go cuoŋu skáidnii gottiid juolgeruohttasiid, sálláša lei álki goddit sáittiin dahje báhčit. Goddečuoigamis sáhtte ávkkástallat maiddái goddebeatnaga, mii bissehii gotti.

Loahppa giđa duottarbivdu

Dálvvi bivdoáigodat nogai dábálaččat duottarbivdui cuoŋománus. Dat muittuhii ealga vuojehanbivddu. Vuojeheaddjit gavdnje gottiid johtui váre vuolde, dalle dat báhtaredje vuostálahkii vári ala fáktejeaddjiid guvlui. Eanodaga nuortaoasis Gorsaduoddaris anárlaččatge johte duottarbivddus. Loahppagiđa vuođgjinbivddus johte okto dahje smávva joavkkuin ja vuđgne gottiid johkaguoraid ja jekkiid bievlabáikkiin.

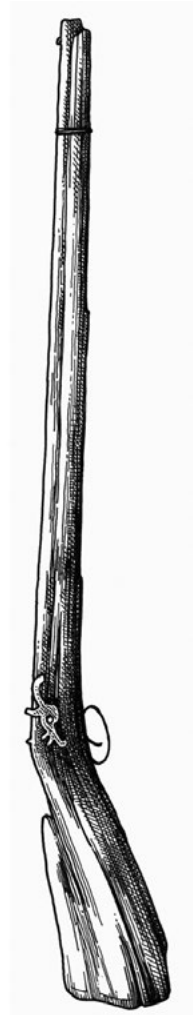
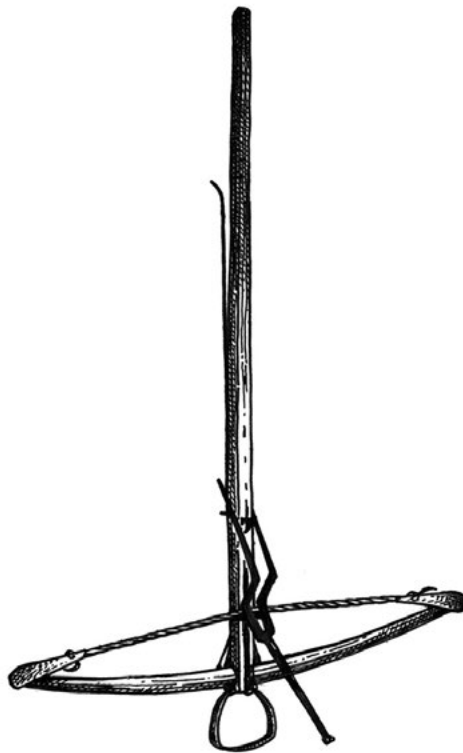
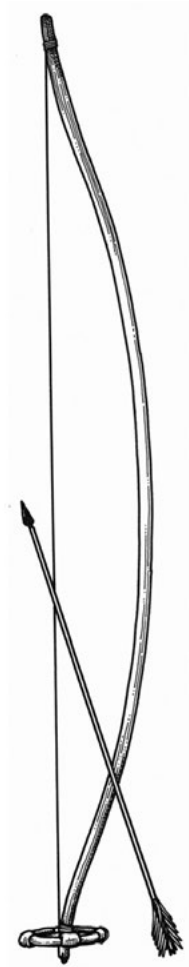
Juovssas goddebissui

Juoksa lea okta boarráseamos bivdinbiergasiin. Čuoigga johtán bivdi ávkkástalai soabbin sáitti ja juovssa, mas lei geavri. Čuoiggadettiin juoksa ii lean geldojuvvon. Eanodatlaččaid sáitesoappi muitaledje lean 140 sentte guhki. Bivdi galggai beassat gotti báldii, vai olii čugget sáittiin. Juovssain sáhtii báhčit dárkilit eanemustá 30 mehterii.

Dávgebissu váldui atnui Suomas 1300-logus. Bissu ruovdegevlliin lei hiđis gealdit ja dat ii leat nu beaktil go juoksa. Oanehis mátkkis dávgebissu lei goittotge dárki ja dan ávkkástalle smávvafođđu bivddus.

Vuosttas hávlárat dahje goddebissut ledje anus jo 1600-logus. Bissut ledje guhkit ja stuorra biiporáiggehat. Dárkilit sáhtii báhčit 60-70 mehterii.

*Sáitesoabbi, juoksa,
dávgebissu, goddebissu
dahje hávlár.*

Goddebeana – bivdi buoremus ustit

Goddebeatnaga ávkkástalle čavčča ordabivddus. Buoremus beatnagat hakse ealliid juobe logi kilomehtera duohken, ja báddegeažis lean beana doalvvui bivdi ealli lusa.

Beana čájehii čuožžumiin, ahte gottit leat lahka. Čužžon beatnaga oaivái čatne tohpa, mii olii čalmmiid ala ja esttii beatnaga ciellamis. Beatnagat ja noaddehearggit čadnojuvvojedje muoraide ja báhčit vulge njáhkát lagabui báhčinollái.

Sihke dálvvi vuojehanbivddus ja ja giđa vuodgñinbivddus ávkkástalle muhtumin vuojeheadđji ja bisseheadđji beatnagiid. Stuorra goddebeatnagat várgehedje gotti, unnibut ilmmuhedje obbasii váiban gotti ciellamiin.

Vildagottiid mielde jávke goddebeatnagatge. Sogaheapmin jápmán nállašuitekeahes beana muittuhii dálá gárjilguovžabeatnaga.

*Goddebeatnaga
tohpa.*

Goddebivdiid sieiddit

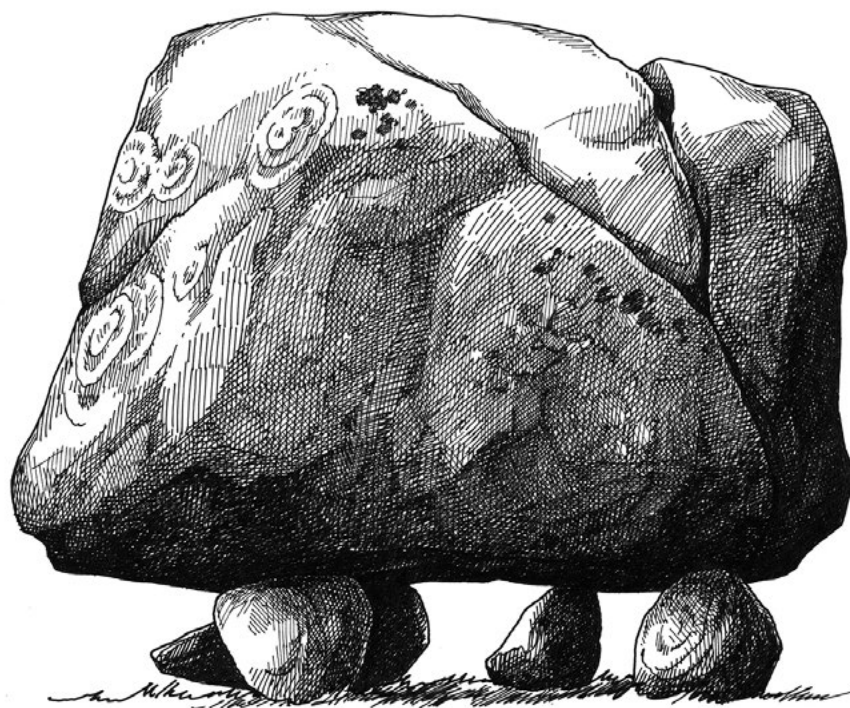
Goddebivdobáiki lei oppalašvuohta, masa bivdorusttegiid lassin gulle doarjjabáiki, biergovuorkkát ja sieidi dahjege bálvvosbáiki. Siiddaid goddebivdit leat jáhkkimis oaffaruššan Jyppyrä ovddeš sieiddi ja buktán dohko čorvviid ja messetboagánoivviid. Jyppyrä njealječieгат sieidegeađgi ceaggái vári alde njeljiin smávvgedggiin.

Suomas arkeologat gohčodit Jyppyrä sieiddi lágan ráhkadusaid geađgebeavdin, Skandinávias daid dovdet namain liggande hōna. dávisteaddji ráhkadusat leat maiddái eará sajis Suomas, Ruođa rittus ja Vilgesmeara birrasis. Maiddái Näkkäljärvi geađgi oaffarušše goddesieidin.

Goddojuvvon gotti lusa sáhtte čuollat beazi guddui goddebácci. Bázzái bivdoalbmát gohpe iežaset nammamearkkaid, ja maŋimus goddebivdit máhtte gohpat maiddái jahkelogu. Goddebáccit gávdnojit ain Lappi mehciin.

Muoras čullojuvvon goddebázzi.

Jyppyrä sieidi.

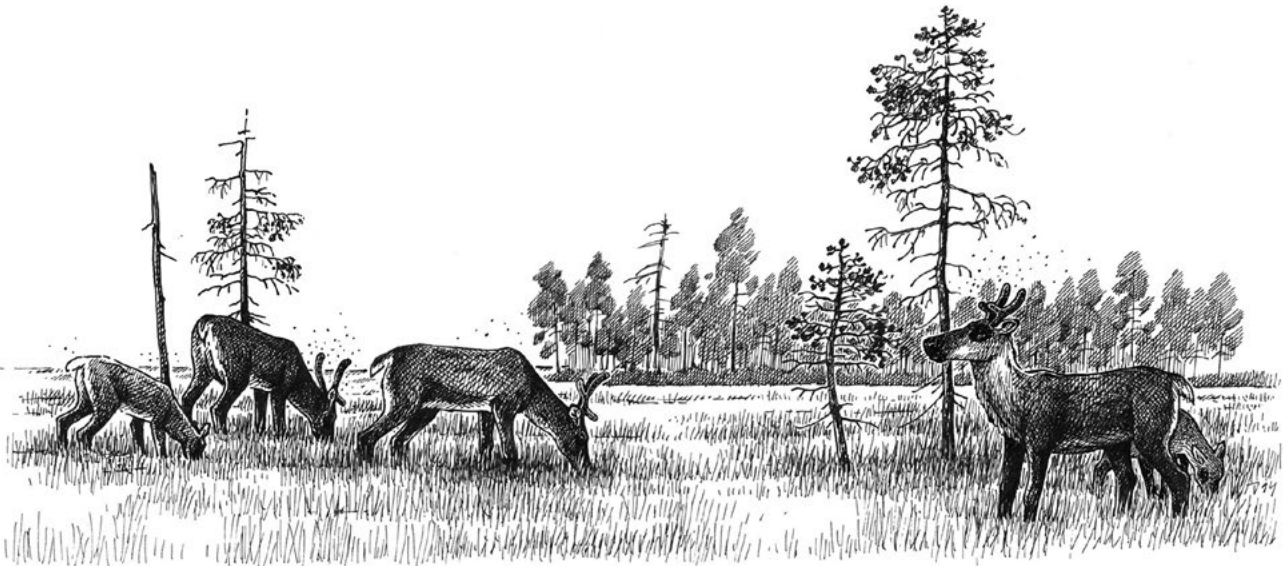
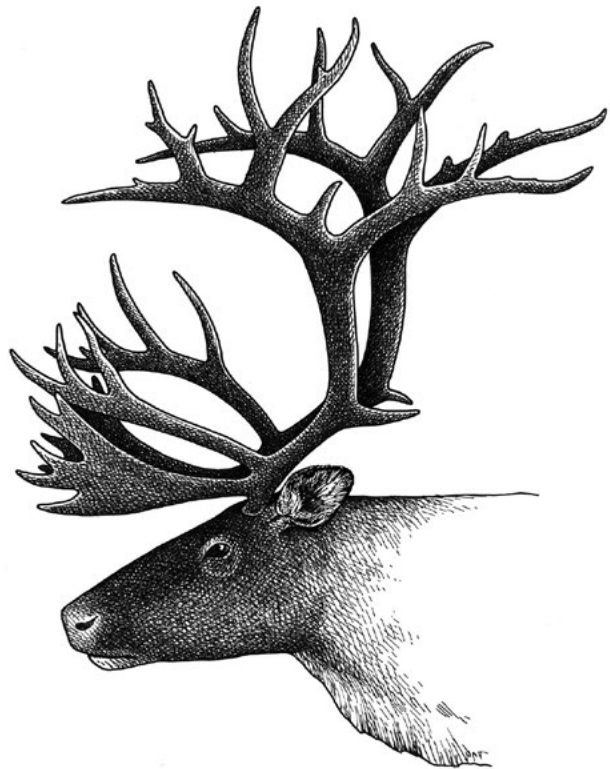

Nuorttabeale vuovdegoddi

Vuovdegoddi dahje suomagoddi (*Rangifer tarandus fennicus*) lea bohtán Sibirijá goahccevuovdeguovllus. Supmii dat leavai sulaid 3000 jagi áigi. Ruottelaš Einar Lönnberg govvidii vuovdegotti diehtagii jagi 1909. Son gávnnaš vuovdegotti leat vuovdelundui vuogáiduvvan vuollešlája, mii lea stuorát go duottargoddi, das lea guhkit gállu ja juolggit. Einar Lönnberg dagai govvádusas guovtti vuovdegotti gállu vuodul. Nubbi gállu lei Gárjilis ja nubbi Eanodagas.

Vuovdegottit molsot eallinbirrasiidiset jagiáiggiid mielde. Dálvit dat orodedje čoran jávrriid gáttiin, gos jieknajalgadasat leat dorvvolaš vuoinastansajit. Giđdat ja geassit vuovdegottit johte okto dahje smávva čoran jeaggeguovlluin. Čakčat ragatáigge dat čeahkanedje dálveguohtumiidda.

*Vuovdegoddi,
sarvvís.*

Badjosiid duottargoddi

Skandinávia duottargoddi (Rangifer tarandus tarandus) lea vuogáiduvvan muohtahis duottarguvlui. Duottargoddi lea gassadat, das leat oanehut juolggit ja gállu go vuovdegottis ja dat muittuha bohcco (Rangifer tarandus tarandus). Suoma beale bohccot leat genaárbbis mielde sieiva duottargottit.

Eanodaga ordaguovlluid goddenálli lei gidđat duoddaris ja viiddis jeaggeguovlluin. Guovdalas dálvve dat njidje beahcevuvddiid jeagelguolbaniidda. Gidđadálvve gottit gorgŋo fas duoddarii, gos muohta lei unnán ja biebmu álkibut oažžumis. Eanodaga davveosiid gottit sáhtte vadjolit jo čakčadálvvi Finnmárkku muohtahis duoddariidda.

*Duottargoddi,
sarvvis.*

Árktalaš gottit ovdal ja dál

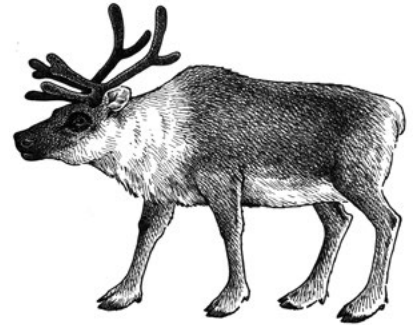
Vuovde- ja duottargotti earut čilge easka go guktot ledje jávkan Suoma guovllus. Álbmotárbi dovda oppalašnamahusa vildagoddi. Vuovde- ja duottargotti dološ leavvanviidodaga eai dovdda Suoma Sámis.

Jáhkkinis Eanodaga muorahis duoddaris, ordarádjaavádaga davábealde, elii sieiva duottargoddenáli. Vuovde-Sámi davveosiin goddenáli šattai vuovde- ja duottargottiid seahkaneamis. Maiddái Guoládatnjárggas lea avádat, gos gotti vuollešlájat leat seahkanan gaskaneaset.

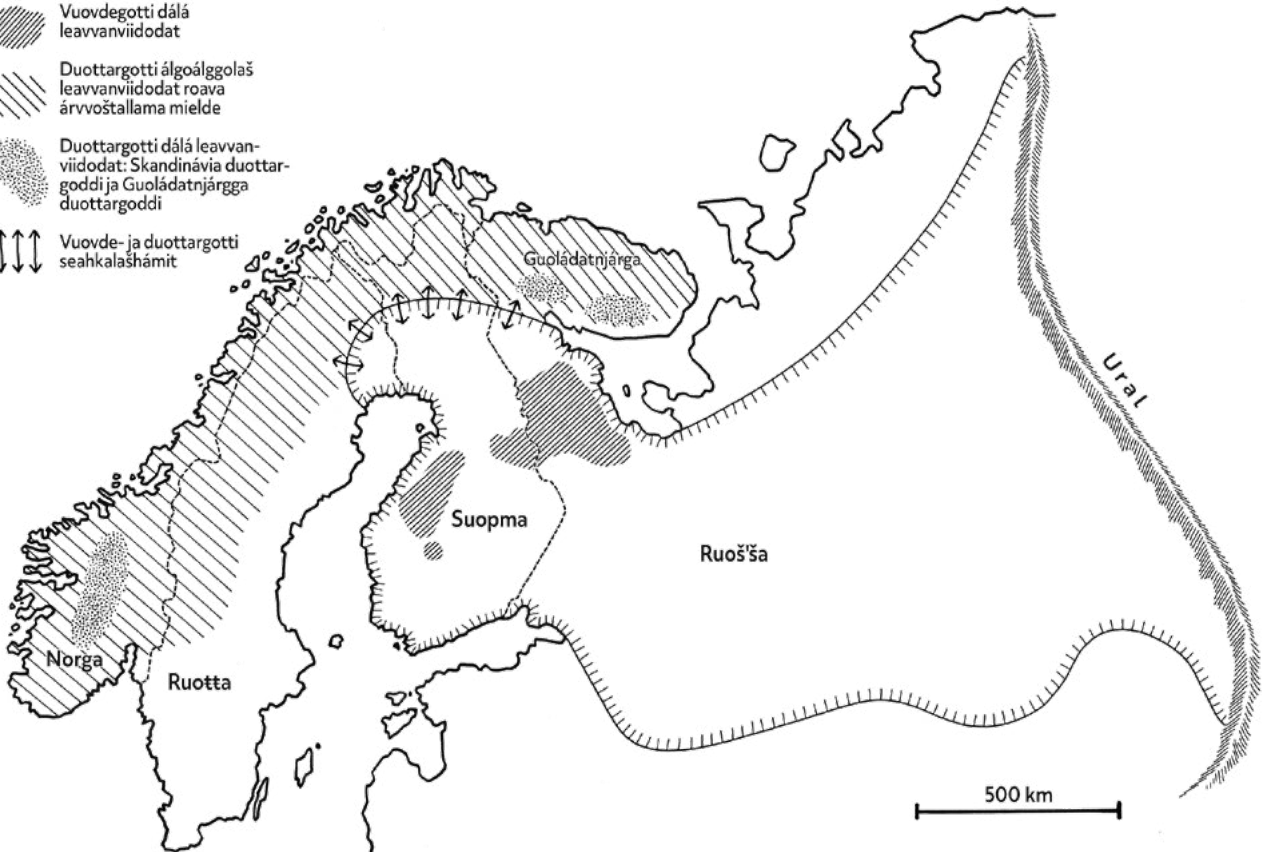
Vuovdegotti leavvanviidodat lea viidáseamos muttus ollán Ruošša goahccevuovdeguovllus Supmii ja Davvi-Ruŧŧii. Davvi-Ruoŧas leavvanviidodat lea sáhttán leat viiddit go mii oidno kárttas lea govviduvvon.

Skandinávia duottargoddi lea bohtán Gaska-Eurohpás. Otná beaivve dat dihtto dušše Máttá-Norggas, gos dat eallá duottarbadjosiin miehtá jagi. Guoládatnjárgga duottargottit vadjolit jagiáiggiid mielde árktalaš duoddara ja ordaavádaga gaskkas.

Eurasia gotti goalmmát vuollešládja, Svalbard-goddi (Rangifer tarandus platyrhynchus), eallá dušše Svalbárddas, dat lea unni, oanehisjuolggat ja gassat.

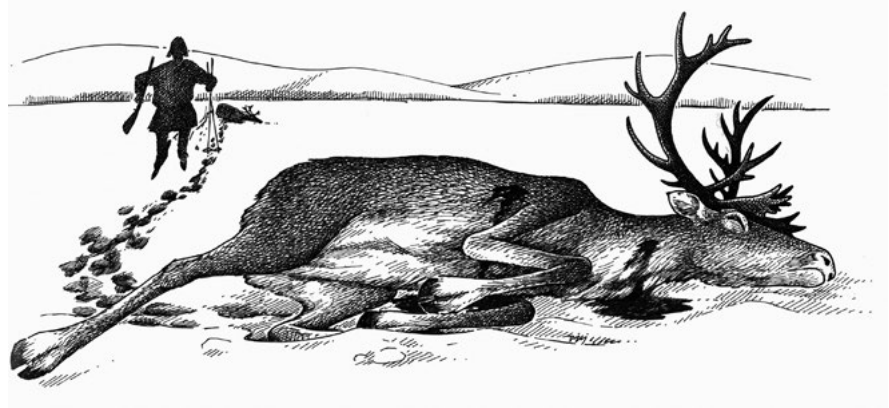
- Vuovdegotti álgoálggolaš leavvanviidodat
- Vuovdegotti dálá leavvanviidodat
- Duottargotti álgoálggolaš leavvanviidodat roava árvvoštallama mielde
- Duottargotti dálá leavvanviidodat: Skandinávia duottargoddi ja Guoládatnjárgga duottargoddi
- Vuovde- ja duottargotti seahkaláshámit

Mañimuš vildagottit

Sihke vuovde- ja duottargoddi jávká Suoma guovllus 1900-logu álggu rádjai measta visot. Guovdageaidnulaččat bivde Oarje-Sámi gottiid Gihttela ja Muoná rájain vel 1860-logus. Guovdageaidnulaččat bivde Oarje-Sámi gottiid Gihttela ja Muoná rájain vel 1860-logus.

Mañimuš vildagottiid deive Eanodaga suohkana nuortaoasis jagi 1905 sulaid. Háldis báhče guokte gotti vel 1916.

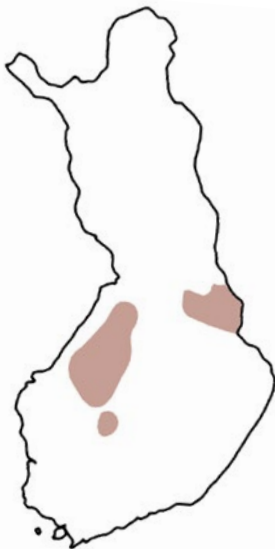
Vildagotti máhccan

Jagi 1913 keaisár Nikolai II ráfáiduhtii vuovde- ja duottargotti Suoma sturraherttotválddis. Gottit ledje dalle jo jávkan riikkasteamet.

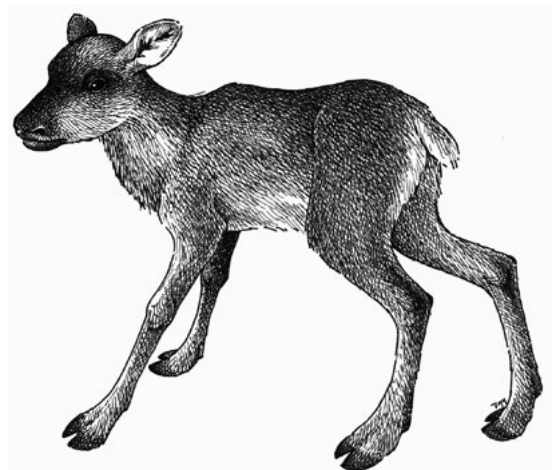
Vuovdegoddi máhcai 1940-logus Ruošša bealde Nuorta-Gárjilis Kuhmoi. Jagiid 1979-80 daid sirde Kuhmos Suomačielggi Salamajärvi álbmotmeahccái. Suomačielggis ledje 2020-loguálggus jo moadde duhát ja Kainuus sulaid 800 vuovdegotti.

Skandinávia vilda duottargotti leavvan Supmii lea geavatláččat veadjemeahttun. Guoládatnjárgga duottargottit sáhtašedje johtit min riikii, muhto seahkaneami bohccuide ii livččii vejolaš eastit.

Davvi-Suoma duoddariin bálget lojes bohččot duhát bohcco ealuiguin. Dát vildagotti mañisboahttit leat dálvit guossin Jyppyrä godderoggeguovllus.

Vuovdegotti dálá leavvanviidodat Suomas.

Gotti miessi.

Gosa vildagoddi jávkkai?

Muddekeahtes bivdu ođđaáigásaš bissuiguin uhkidišgođii goddenáli 1800-logus. Davvi-Suomas stuorra boazoealut golahedje gottiid dálveguohtumiid, ja vildagoddi murddii boazodoalu váikkuhusaid dihtii. Jáhkkinis vildagoddenáli duššadii maid boazorohttu. Dávda bođii Ruota Máttá-Sámis Eanodahkii jagiid 1745-46.

Gotti jávkan heajudii álbmoga eallindiliid ja buvtii báikkuid juobe nealggi. Mitalit, ahte boares goddealbmát šlundo ja boarásmuvve árrat, ovdalگو mielaheapmin jápme eret.

Suohpan

Knálljačoarvi ja ruktaseahkka.

